

9. Другое небо: Сборник зарубеж. научн. фантастики [составитель: Вл. Гаков]. – М.: Политиздат, 1990. – 574 с.
10. Килворт Г. Пойдем на Голгофу! / Гарри Дуглас Килворт // Последнее новшество: Сборник. – М.: Профиздат, 1991. – С. 185-198.
11. Ким А. Отец-лес: роман-притча / А.А. Ким. – М.: Сов. писатель, 1989. – 400 с.
12. Кьеркегор С. Страх и трепет / С.Кьеркегор. – М.: Республика, 1993. – 383 с.
13. Лем С. Солярис. Непобедимый. Звездные дневники Ийона Тихого / С.Лем. – М.: Правда, 1988. – 480 с.
14. Нямцу А.Е. Миф и легенда в мировой литературе: Теоретические и историко-литературные аспекты традиционализации. Часть первая / А.Е. Нямцу. – Черновцы: ЧГУ, 1992. – 160 с.
15. Нямцу А.Е. Новый Завет и мировая литература / А.Е. Нямцу. – Черновцы: ЧГУ, 1993. – 243 с.
16. Нямцу А.С. Загальнокультурна традиція у світовій літературі / А.С. Нямцу. – Чернівці: Рута, 1997. – 223 с.
17. Нямцу А.Е. Мир Нового Завета в литературе / А.Е. Нямцу. – Черновцы: Рута, 1998. – 108 с.
18. Нямцу А.Е. Миф. Легенда. Литература (теоретические аспекты функционирования) / А.Е. Нямцу. – Черновцы: Рута, 2007. – 520 с.
19. Нямцу А.Е. Русская литература в контексте мировых традиций: Учебное пособие / А.Е. Нямцу. – Черновцы: Черновицкий нац. ун-т, 2009. – 424 с.
20. Руссо Д. Ночь живых мертвецов. Нелюди; Сондерсон М. Бедствие. Вып. 2. / Д. Руссо, М. Сондерсон. – М.: Компания “Ключ-С”, 1992. – 480 с.
21. Саймак К. Роковая кукла / К. Саймак. – Баку: Концерн “Олимп”, 1993. – 480 с.
22. Франко І. Зібрання творів / І. Франко. – Київ: Наукова думка, 1979. – Т.21. – 374 с.
23. Уильямс Б. Случай Макропулос: Размышления о скуке бессмертия // Проблема человека в западной философии: сб. переводов / [сост. и послесл. П.С. Гуревича, общ. ред. Ю.Н. Попова]. – М.: Прогресс, 1988. – С. 420-442.
24. Эрдег С. Безымянная могила / Сильвестр Эрдег // Иностранная литература. – 1998. – № 5. – С. 151-217.
25. Фрай Нортроп. Великий код: Библия і література / Н.Фрай. – Львів: Літопис, 2010. – 362 с.

Lyudmila Komarnicka

Art model New Testament (axiology transformation)

In the article are risen axiological aspects of the transformation of the Gospel story-shaped material in a universal context. Conceptualized forms and ways of rethinking the New Testament structures in the general cultural universe. The theoretical aspects of the fantastic interpretations of the New Testament material in the world literature. Discusses integral and differential characteristics of traditional images and motifs.

Keywords: evangelical motives, traditional stories, myth, archetype.

Надійшла до редакції 4.03.2015 р.

УДК 316.4:303.72

**© Сергій Бочулинський
(Чернівці)**

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА ЕМПІРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИСКУРСИВНОГО КОНСТРУЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

У статті проведено аналіз теоретичних концепцій до інтерпретації категорії «дискурс», розглянуто методи емпіричного дослідження соціальної реальності. Визначено особливості застосування дискурс-аналізу для обґрунтування суспільних явищ та процесів; вивчено необхідність та можливість використання соціологічного базису в дискурсивних дослідженнях.

Ключові слова: дискурс, дискурс-аналіз, кейс-стаді, конструювання соціальної реальності, концепт, міф, ідеологія, стереотип, пропаганда, маніпуляція, реклама, мас-медіа, міждисциплінарність.

Актуальність. Навряд чи сьогодні в ракурсі сучасних соціальних і гуманітарних наук можна виявити поняття більш популярне – за частотою використання, ніж як само собою зрозумілого і

давно вже набутого статусу суто наукового – чим «дискурс». Хоча з тією ж упевненістю його можна кваліфікувати і як одне з найбільш розмитих щодо змістовного наповнення та своєї багатозначності, навіть у самій лінгвістиці, де воно і виникнуло [1, с. 12-24].

Мета: визначити поняття «дискурс» та особливості дискурсивного конструювання соціальної реальності.

Завдання:

1. Дати визначення категорії «дискурс» та «дискурс-аналіз»;
2. З'ясувати роль міждисциплінарних зв'язків, а саме значення соціологічного підходу у використанні дискурсу;
3. Проаналізувати теоретичні та емпіричні особливості конструювання соціальної реальності за допомогою дискурсу.

Ступінь розробленості проблеми. В останні роки окремі проблеми політичного дискурсу (політичної комунікації) стали об'єктами обговорення не лише у науковій, а й публіцистичній літературі. Основні теоретичні засади політичного дискурсу були закладені ще представниками кембриджської та оксфордської філософських шкіл у 50-их рр. ХХ ст., які здійснили аналіз лінгвістичного контексту суспільної думки. Дискурс-аналіз як самостійна наукова дисципліна або, принаймні, автономна галузь наукового знання, інституалізувалась в 60-их рр. у Франції в результаті поєднання лінгвістики, марксизму і психоаналізу в рамках загальних тенденцій розвитку структуралістської ідеології у роботах основоположників цього напрямку Е.Бенвеніст, Л.Альтюссера, Р.Якобсона, Р.Барта, Ж.Лакана та ін. Серед класичних робіт з даної проблематики можна назвати праці Т.А. ван Дейка, Р.Барта, М.Фуко, Ю.Хабермаса, а також дослідження вітчизняних авторів: М.Ільїна, Є.Шейгала, О.Баранова, Г.Почепцова.

Виклад матеріалу. Під дискурсом може розумітися зв'язний текст в сукупності з екстралінгвістичними факторами його побутування, тобто в подієвому аспекті, «зануреного в життя» [2]; текст, сконструйований мовцем для слухача; послідовність мовних актів у комунікативно-прагматичному контексті; смислова єдність, що реалізується у вигляді усної або письмової мови; міркування з метою виявлення істини і т. ін. Термін «дискурс» почав широко використовуватися з 1970-их років в значенні, близькому до функціонального стилю мови або мови в лінгвістиці. Але поступово лінгвістичний зміст все більше витіснився соціальним, адже дискурс реально існує не у вигляді своєї граматики і лексики, як мова, а в таких текстах, за якими постає особлива граMATика, лексикон, правила слововживання і синтаксис, особлива семантика, в кінцевому рахунку – особливий світ, де діють свої правила синонімічних замінів, свої правила істинності, свій окремий етикет [3].

Не так його невизначеність, скільки багатозначність призвела до двох неминучих наслідків. По-перше, досить суперечливими і багатозначними є спроби визначити поняття «дискурс» і це в свою чергу ще більше посилило його розмитість, оскільки в справу пішла різноманітна метафорика, яка рідко сприяє проясненню ситуації. Дискурс – це текст в дії. Текст розуміється як інь, дискурс – як ян. Вони підпорядковуються закону взаємопроникнення. Ян – те, що ми реально говоримо або чуємо, він постійно змінюється, змінюючи все навколо. Інь – то глибинне, що ховається за цими реальними актами, які можуть «побачити» не будь-хто, а тільки дослідники, теоретики чи науковці. Різні «бачення» породжують різні школи. Текст є потенціалом (инь), а дискурс – реалізацією цього потенціалу в мовній діяльності (ян). Текст функціонує в мові у вигляді дискурсу, відповідно, але, структура дискурсу складається з двох компонентів: лінгвістичного (инь) – це системні мовні одиниці (словоформа і пропозиція) і екстралінгвістичного (ян) – це ситуація, прагматичний, соціокультурний, психологічний і інші фактори. Текстові та дискурсивні категорії при всіх відмінностях мають дві спільні особливості: об'ємність (простір) організації та лінійність (час) появи у мові компонентів [5, с.68].

По-друге, оскільки під дискурсом можуть розумітися різні аспекти текстової та екстралінгвістичної реальності, то, і в рамках дискурс-аналізу можливий цілий ряд напрямків, що різняться фокусом дослідницького інтересу та не особливо стурбовані

проведенням чітких демаркаційних ліній між собою та іншими форматами аналітичної роботи з текстовими даними, тому що всі вони виходять з одного постулату: соціальна реальність конструюється лінгвістично, і всі навколишні нас «тексти» соціальні за своєю природою. Проте певний консенсус щодо структури поля дискурсивних досліджень склався. З одного боку, тут, нехай і досить умовно, проте виділяють три «традиційні» версії дискурс-аналізу, котрі і заклали три вектора його розвитку: Так, концепція М.Фуко вважається найбільш соціологічною, тому що дискурс тут розглядається як ідеологічно-зумовлений стиль або спосіб «задоволення». Версія дискурс-аналізу Т.А. ван Дейка – лінгвістична, оскільки дискурс трактується як структуруючий принцип будь-якої комунікативної взаємодії. Варіант Р.Барта – самим семіологічним, дискурс-аналіз тут заснований на понятті міфу.

Фуко виділяє в дискурсі чотири виміри, або дискурсивні форми – об'єкти, модальність, концепти і тематичну єдність. А дискурс-аналіз трактується як оцінка можливості появи певних об'єктів у полі дискурсу, модальності висловлювань суб'єкта (хто, де і про які групи об'єктів може висловлюватися), ймовірності використання конкретних концептів у висловлюваннях, стратегій вибору тем і теорій [6, с.40]. За Фуко, дискурс – це спосіб підпорядкування та контролю за рахунок зовнішніх процедур виключення (заборон, оцінок беззмістовного дискурсу) і внутрішніх процедур класифікації і упорядкування (коментарі, авторство, дисципліна) [7, с.52-65].

Ван Дейк виходить з детермінації пізнання людини глибинним концептуальним структурам його особистісної картини світу. Її фундамент складає модель ситуації, зміст якої (час, місце, контекст, дії, учасники, причини, мета, наслідки, категорії оцінки) варіативний і дозволяє людині розуміти різні тексти. Дискурс-аналіз передбачає вилучення з дискурсу смислових блоків і фрагментів тексту – стереотипних тематичних репертуарів. Вони обумовлені комунікативним і культурним контекстом, а також соціально-демографічними, рольовими та особистісними особливостями автора), релевантних апріорно заданої дослідником ситуаційної моделі, їх порівняння та узагальнення в систему категорій, які підсумовують ідеологічну позицію автора (оповідальну схему доказів) [8, с.45-60].

Дискурс-аналіз Барта заснований на понятті міфу, яким може стати все, що покривається дискурсом і має адресний характер, адже жоден закон, ні природний, ні інший, не забороняє нам говорити про що завгодно [8, с.60]. У міфі Барт виділяє дві семіологічні системи: лінгвістичну – природну мову; та метамову, в якій поняття може бути підсумковим елементом системи мови (сенсом) або вихідним членом системи міфу (формою). Розпізнавання (читання) і аналіз (дешифрування) міфів здійснює семіотика – наука про знаки і знакові системи, покликана якої розкривати тісні функціональні взаємозв'язки, які гарантують знаку сталість форми в різних варіантах його реалізації [10, с.52-56].

Об'єднує «традиційні» варіанти дискурс-аналізу те, що вони виходять з ситуативно-обумовленого конструйованого світу за допомогою дискурсу, а тому у фокусі їх інтересу виявляється не зіставлення семантичних систем і реальності, а вивчення практик опису світу [11, р. 45]. Це у свою чергу з очевидними обмеженнями та застереженнями, дозволяє використовувати всі три аналітичні підходи в якісних соціологічних дослідженнях [12, р.1140-1148].

Інший варіант структурування поля дискурсивних досліджень виділяє з усього різноманіття підходів лише найбільш продуктивні для вивчення комунікації, культури та суспільства. У них тісно пов'язані теорія і методи, аналітика і критика у виборі цілей, методів і акцентів фундаментальних і прикладних досліджень. В якості таких називають теорію дискурсу Е.Лаклана і Ш.Муффа [14, р.51-68], дискурсивну психологію і критичний дискурс-аналіз Н. Фейркло. Лаклан і Муфф розробили свою теорію дискурсу за допомогою деконструкції ряду чужих концепцій (зокрема, марксизму і структуралізму). Згідно їх концепції, дискурс формує соціальний світ за допомогою значень, але нестабільність мови визначає не замкнутість і незавершеність будь-якого дискурсу, який до того ж постійно взаємодіє з іншими. Тому дискурси мусять боротися за фіксацію власного значення у мові

(переважання однієї певної точки зору). Соціальні і фізичні об'єкти дані нам тільки через системи дискурсивних значень, тобто ми живемо не в об'єктивному світі, а у міфічному, де дискурси формують спотворене уявлення про дійсність, яке встановлює горизонт наших дій (так, будь-яка країна – це міф). Тому мета дискурс-аналізу – окреслити процеси створення і закріплення значень, за допомогою яких конструюється суспільство.

Тоді як дискурсивна психологія – це найбільш емпірично-орієнтований підхід, який цікавиться використанням мови у соціальних взаємодіях (в основному вивчає побутовий дискурс), тобто швидше не лінгвістичними особливостями, а риторичними практиками. Його основне завдання – оцінити, наскільки гнучко люди (одночасно продукти і творці дискурсів) використовують існуючі дискурси, обговорюючи свої погляди на світ, і які соціальні наслідки подібного використання у створенні та зміні соціокультурного контексту.

Критичний дискурс-аналіз, розроблений Фейркло, також підкреслює важливість дискурсу у конструюванні соціального світу. Але, на відміну від теорії Лаклана і Муффа, він чітко розводить дискурс як лише один з безлічі аспектів будь-якої соціальної практики і не-дискурс: Всі дискурси інтертекстуально, і шляхом комбінації елементів різних дискурсів можуть не тільки створити новий дискурс, а й змінити соціальний і культурний світ. Критичний дискурс-аналіз можна розглядати з декількох сторін:

1) на рівні об'єкта вивчення – де кожен дискурс завжди закінчений і цілісний, але в ньому можна виявити елементи минулих і майбутніх дискурсів; будь-який соціальний процес передбачає і продукування, і споживання дискурсів. Кожна соціальна ситуація включає в себе лінгвістичний і не-дискурсивний вимір; а люди не тільки підкоряються, але й реконструюють ці дискурси;

2) предмет дослідження – дискурс розглядається і як окрема комунікативна подія (політичні дебати, фільм, лікарська консультація і т. д.), і як порядок дискурсу, тобто конфігурація всіх типів (медичний, політичний та ін.) і жанрів (розмова, новини, реклама), які властиві певному соціальному інституту (вуз, суд, лікарня, парламент) або галузі суспільного життя (економіка, освіта, політика);

3) власного «статусу» – критичний дискурс-аналіз орієнтований на об'єктивне емпіричне дослідження вживання мови (лінгвістичний текстовий аналіз) у соціальній взаємодії, але не витримує вимог нейтральної наукової роботи, тому що відстоює інтереси груп (насамперед за допомогою дискурсивних практик) [16, р.46].

Методика критичного дискурс-аналізу у всіх його варіантах заснована на тривимірній моделі Фейркло – конкретний мовний випадок (комунікативна подія) розглядається у трьох вимірах, кожен з яких піддається ретельному неформалізованому аналізу: 1) виголошений / написаний текст (семантичні, синтаксичні та інші особливості); 2) дискурсивні практики його виробництва (контекст створення); 3) окреслює дискурсивну практику соціальної дійсності.

Нежорсткі, фіксовані методичні вимоги до критичного дискурс-аналізу визначають майже безмежні можливості його використання. Як приклад, можна навести сучасну політичну географію, яку цікавить дискурсивне соціальне конструювання глобального простору – як наративи світової політики стають очевидними і об'єктивними підставами ідентифікації. Критична геополітика апелює до терміну «дискурс», вважаючи, що сьогодні географія і теорія міжнародних відносин перетворилася на поле битви за право організувати, захоплювати і управляти простором, залучивши до цього політичних суб'єктів. Їх завдання – не просто оцінити об'єктивні інтереси і можливості держав як раціональних акторів, які звикли боротися за владу і право першості на міжнародній арені, а «демістифікувати процес конструювання політичних суб'єктів» [18, р. 55-59].

Множинність методів критичного дискурс-аналізу ван Дейк пов'язує і з тим, що одна спільна стратегія, реалізована в дискурсивному продукуванні (наприклад, расистському або гендерному домінуванні), протиставлення (поляризація) ін-групи і аут-групи (ін.-група вихваляється, а аут-група принижується), може бути реалізована багатьма способами і на

різних рівнях дискурсу. Більш важливим для критичного дискурс-аналізу, на думку ван Дейка, є умова «не порушення прав людини, не протиріччя інтересам соціальних груп і посилення впливу підлеглих груп, особливо у сфері дискурсу та комунікації», оскільки взаємодія між дискурсивними і соціальними структурами – не просто кореляційна чи каузальна, а досить складний соціокогнітивний процес, що включає в себе, наприклад, ментальні моделі та інші когнітивні репрезентації [2, с.21-23].

Мета критичного дискурс-аналізу сформулювати глибинне вивчення всієї множини способів, яких дискурс може набувати, а тому виникає необхідність запозичувати з інших дисциплін полів теоретичні інструменти трактування таких понять як влада, соціальні структури, соціальні групи, ідеології, та ін.

Соціальна влада – це в першу чергу контроль однієї групи над іншою; зловживання владою – контроль в інтересах володіння владою проти інтересів контрольованих; його різновид – контроль над дискурсом допомогою комунікативних дій; кінцева мета якого зловживання владою – контроль над свідомістю як непрямий і ймовірний наслідок контролю дискурсу, перший крок у якому – контроль його контексту (хто, коли, де і що говорить). Влада – не приналежність індивіда, а атрибут певної соціальної позиції (президент, член парламенту, професор, журналіст, правоохоронець і т. ін.) або складова частина організації (в сім'ї владою володіють батьки). Це визначення відразу вказує на дві проблеми соціального аналізу дискурсу:

- 1) ідеологічне навіювання може бути нелокалізованим, складним, глобальним, систематичним і майже непомітним;
- 2) ми можемо аналізувати лише публічні дані, що маркують і конституюють владні відносини.

Але і публічного дискурсу достатньо: сьогодні соціальна влада базується не стільки на володінні матеріальних або силових ресурсах, скільки на особливому доступі до комунікативних ресурсів будь-якого виробництва смислів (неважливо, проговорюється або зображується те, що піддається критичному аналізу), завдяки чому можна контролювати свідомість масової аудиторії, визначаючи її бажання і вчинки. Мова не йде про політекономічний або макросоціологічний аналіз. Ван Дейк не заперечує їх можливість і виправданість, але пропонує ускладнити їх, посиливши і уточнивши аналізом зв'язків і форм класового, групового та організаційного управління, вивчаючи такі на локальному рівні повсякденних взаємодій у різних дискурсивних жанрах.

Влада не погана за визначенням – вона може бути спрямована і на досягнення нейтрального і позитивного результату, тому ван Дейк цікавлять форми дискурсивного зловживання владою – дезінформація, введення в оману, навіювання, стереотипізація, будь-які нелегітимні дії і ситуації, що виробляють або сприяють наростанню негативної соціальної нерівності та несправедливості. Критерії нелегітимності – це негативні соціальні наслідки. Так, повторюване акцентування уваги на девіантних або кримінальних характеристиках представників меншини створює і підтримує соціально колективні расистські установки в суспільстві, а не тільки думки окремо взятих фанатичних індивідів.

Відзначаючи різноманіття переважно з соціологічних і політологічних робіт, присвячених аналізу влади, ван Дейк найбільш важливими характеристиками влади в рамках своєї теоретичної моделі вважає: взаємини груп і особистостей; обмеження соціальної свободи суб'єктів; неможливість тотального владного контролю в сучасних західних суспільствах; різні форми поділу влади і опору їй, що визначають можливість здійснення соціальних змін; реалізація влади тільки в заданому ідеологічному контексті.

У структурі «владних текстів» ван Дейк виводить поточні рівні:

- 1) владні інститути (уряд, армія, судова система, засоби масової інформації та ін.);
- 2) з кожним із них співвідносяться специфічні жанри дискурсу, комунікативні події, теми, стилі і риторичні засоби, а також особлива ієрархія позицій, рангів і статусів, що їх використовують;

3) групові і владні відносини всередині і за межами інститутів (наприклад, між багатими і бідними);

4) межі / спектр і тип впливу влади (скажімо, політичний дискурс має відношення до всіх громадян);

5) види легітимності форм соціального контролю, які змінюються від тотального контролю (диктатури) до часткового і розрізняються санкціями, а також жанрами, темами / стилями дискурсу (диктатура не допускає дискусій і суперечок) [8, с.201-205].

Для вивчення ж ідеології використовується «ситуаційний аналіз», що комбінує макро-соціологічний (оцінка соціальних ситуацій) і соціолінгвістичний (дискурсивних суб-жанрів і комунікативних подій) підходи. Ситуаційний аналіз допускає використання вже ustalених форматів роботи з текстами. Наприклад при конверсаційному аналізі в дослідженні судових діалогів є необхідним доповнити його більш повним дослідженням соціальних аспектів влади, управління та домінування, оскільки дискурсивні особливості підсудних певних категорій (старі, жінки, меншини) можуть підсилити або, навпаки, скоротити субординацію по відношенню до обвинуваченого і т. ін.

Різні види усного діалогічного дискурсу і письмових текстів актуалізують типові соціальні відносини, включаючи владні. Хоча ванн Дейк і розводить повсякденну особисту розмову і формальний інституційний дискурс, проте він цілком у дусі конверсаційного аналізу визнає їх взаємопроникнення: неформальна приватна розмова може включати в себе інституціональні обмеження (типові відмінності всіх культур – між батьками і дітьми, жінками і чоловіками в розмові). Формальний дискурс розглядає повсякденні неформальні практики, причому різні типи соціальної асиметрії накладаються один на одного, і інституційна влада часто актуалізується одночасно з владою групи, пов'язаної з гендерною, класовою, расовою, віковою, субкультурною і національною приналежністю [10, с.69].

Друковані тексти «буквально консолідуєть комунікативну владу в більшій інституційній контексти», оскільки письмовий дискурс експліцитно програмується або планується, а значить, краще контролюється, на відміну від міжособистісного спілкування, де допускається нелегітимне домінування. Письмовий дискурс є більш публічним і чітко покладає відповідальність на свого автора, тому тут домінування реалізується опосередковано, завуальовано і формалізовано. Наприклад, в мас-медіа мова може йти про альтернативні джерела інформації та етноцентричність, стереотипізованість зображення «інших» (фокус лише на негативних типах подій і акторах, їх «проблемна» репрезентація за допомогою залежних синтаксичних позицій) при повному виключенні відкрито декларованої расової ненависті.

Владні групи планують, готують і ініціюють комунікативну подію, визначають час, місце, обставини, тип і жанр дискурсу, контролюють вибір мовних актів, послідовність реплік теми, зміст і стиль дискурсу, обсяг аудиторії (в якості ілюстрації ван Дейк наводить схему патернів доступу до дискурсу судового засідання). За матеріалами масштабного дослідження проблем расизму, в рамках якого вивчалися всі типи дискурсу (повсякденні діалоги, університетські підручники, новини преси, парламентські дебати, корпоративний дискурс та ін.) в третьому розділі показані механізми відтворення расово-етнічного домінування. Це неоднакові патерни доступу до дискурсу для груп більшості і меншості, що разом з обмеженим доступом до соціально-економічних ресурсів породжує ексклюзив і маргіналізацію. Проблеми і теми, які відбираються і обговорюються у ЗМІ, носять стереотипізований і негативний характер. Міноритарні адресанти рідко цитуються, тільки з спокійних, нерізких тем (фольклор, мистецтво, культура в цілому) і завжди з відповідними репліками більшості. Зміст і синтаксис заголовків, стиль, лексика, риторика, заперечення, семантичні ходи та інші дискурсивні параметри акцентують «їх» негативні дії і створюють позитивний образ «нас», що позбавлений елементів негативної самопрезентації.

Наводячи приклади з британських газет, ми можемо знайти там різні стратегії «расистської мови», в основі яких лежить схема расистської репрезентації «ми-вони»: оціночні терміни; метафоричним чином сконструйовані «факти»; виключно позитивне

зображення співробітників міграційних служб і чиновників загального порядку – як «стражників Британії, що відважно борються в расових війнах», і роботодавців – як жертв, яких «нелегальні» мігранти вводять в оману. Точка зору мігрантів, їх досвід історія не беруться до уваги, з іноземною армією, ворогами, ніхто не розмовляє [1, с.107].

Зокрема, Барт висловився щодо структурного підходу наступним чином: «структура – це ніби істерія: якщо займатися нею, вона присутня з переконливістю». Аналогічним чином ван Дейк вважає критичними дискурсивними дослідженнями всі проекти, що мають справу з будь-якими аспектами домінування і соціальної нерівності, навіть якщо вони не проводилися під «лозунгом» критичного дискурс-аналізу. Феміністські оцінки гендерної нерівності; вивчення соціально-політичних ходів у репрезентаціях упереджених і двозначних використань слів в описах «нас» та «їх», стереотипних, сексистських та расистських образів у текстах, ілюстраціях і фото масс-медіа; дослідження політичного дискурсу – «мови» війни і миру, фашистського дискурсу, семіотичні вивчення ролі дискурсу в реалізації та відтворенні етноцентризму, антисемітизму, націоналізму і расизму – це все приклади такого роду досліджень.

Ван Дейк пропонує складну концептуальну модель, основними елементами якої виступають особливості роботи людської пам'яті і когнітивні процеси. В ході відтворення і розуміння дискурсу, люди спираються на особистісні ментальні моделі події або ситуації, які визначають, що говориться. Відмінності контекстних моделей учасників комунікації, які включають в себе знання про поточну комунікативну ситуацію, переконання, емоції, ролі і цілі співрозмовників, об'єктивні умови розмови, а також нелегітимною маніпуляції (включаючи брехню) і легітимного переконання, кордон між якими незначний і залежить від контексту. Всі ці елементи регулюють стиль, тематику, риторичку, семантичні репрезентації, відбір релевантної інформації і прагматичний вимір політичного дискурсу.

Варто зазначити, що немає однозначно маніпулятивних дискурсивних стратегій, тому що всі вони можуть використовуватися для переконання, інформування та інших легітимних форм комунікації. Для досягнення маніпулятивного ефекту поряд з дискурсивними прийомами необхідним є комплекс когнітивних, емоційних і соціальних ситуацій. Слід зазначити, що соціально-критичний рефрен чітко простежуються у всій книзі, але в міру розгортання тексту оціночні судження формулюються все більш адресно і прямолінійно. Ілюзія свободи може бути одним зі способів виробництва ідеологічної гегемонії, яка може служити інтересам домінуючих суспільних сил і не в останню чергу компаніям, які виробляють самі технології медіа контенту, що створюють цю ілюзію.

Елітарні групи і організації прекрасно розуміють, до яких ефектів приводить інформація реклами і пропаганди – інакше вони б не займалися так активно публічною комунікацією. Уряду пропонують слухати передусім тих людей, чиї думки вони ще заздалегідь сформувавши. Західні (американські та європейські) ЗМІ та політики активно заперечують звинувачення в інформаційній гегемонії (в атаках на свободу преси) і зазвичай ігнорують їх підтвердження результатами наукових досліджень. Толерантність є розтиражованим державним міфом. До прикладу ім'я: Саддам Хусейн «стало повсюдно зображуватися головним лиходієм Заходу – як в політиці, так і в ЗМІ. За допомогою націоналістичних, антитерористичних, антиісламських і антиарабських дискурсів Бушу і його компанії вдалося маніпулювати думкою політиків та громадськості, щоб виправдати війну в Іраці і т. ін.

Висновки. Отже, у рамках соціологічного підходу дискурс розглядається як соціально-зумовлена організація системи мови та дії. Згідно з цією концепцією, для вивчення політичного дискурсу необхідною умовою є застосування аналізу «дискурсивної дії» у контексті економічних, політичних, ідеологічних, соціальних факторів. Таким чином, за допомогою дискурс-аналізу мовні висловлювання можна вивчати не тільки лінгвістично, але й соціологічно. Даний підхід передбачає дослідження дискурсу в контексті особливостей сприйняття його окремими великими групами суспільства, представниками професійних колективів та етнічних груп. Також для теорії дискурсу не існує високих і низьких комунікативних жанрів і/або високих і низьких дискурсивних практик. Але точно

так само для неї не існує «ідеологічно-стерильних або ідеологічно не обтяжених текстів». Вона будується на «презупції винності» будь-якого тексту і будь-якого висловлювання. При дискурсивному конструюванні соціальної реальності невід'ємною умовою є використання міждисциплінарного знання, а саме теоретичні надбання з психології, лінгвістики, семіотики, соціології та ін наук.

Література

1. Попова Нина Васильевна. Междисциплинарная дискурсивная эстафета в программе подготовки лингвистов // Н. В. Попова / Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – Выпуск № 145 / 2012. – 248 с.
2. Селіванова О.О. Актуальні проблеми сучасної лінгвістики / О. О. Селіванова. – К.: Фітоцентр, 1999. – 148 с.
3. Философский словарь. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.philosophydic.ru/diskurs>
4. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
5. Филлипс Л. Дж., Йоргенсен М. В. Дискурс-анализ: теория и метод / Пер. с англ. А. А. Киселёвой. Харьков: Гуманитарный Центр, 2002. – 308 с.
6. Фуко М. Археология знания. – Киев: Ника-Центр, 1996. – 400 с.
7. Фуко М. Порядок дискурса // Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / Пер. с фр. С. Табачниковой. – М.: Касталь, 1996. – 120 с.
8. Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Пер. с англ. О. А. Гулыги. – М.: Прогресс, 1989. – 450 с.
9. Барт Р. Мифологии / Пер. с фр. С. Н. Зенкина. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 2000. – 234 с.
10. Волошинов В. Філософія і соціологія гуманітарних наук / В. Волошинов. – СПб.: Аста-Прес, 1995. – 248 с.
11. Edwards D. Discourse and cognition. London: SAGE., 1997. – P. 324.
12. Cheek J. At the margins? Discourse analysis and qualitative research // Qualitative Health Research, 2004. – Vol. 14. – № 8. – P. 1140-1148.
13. Cammaerts B., Carpentier N. The Unbearable Lightness of Full Participation in the Global Context: WSIs ans Civil Society Participation // Towards a Sustainable Information Society. – Bristol, 2006. – 320 p.
14. Carpentier N., Servaes J., Lie R. Community Media: Muting the Democratic Media Discourse. // Continuum, 2003. – Vol. 17. – № 1. – P. 51-68.
15. Culture, Revolt and Repression in the Heart of Italy «Red Belt» // Radical America, 1977-1978. – № 11-12. – P. 67-77.
16. Czitrom D.J. Media & the American mind: from Morse to McLuhan. – Chapel Hill: Univ. of North Carolina Press, 1982. – 420 p.
17. Fiske J. Popularity and the Politics of Information. // Journalism and Popular Culture. – L.: Routledge, 1992. – 180 p.
18. Fowler R. Language in the News: Discourse and Ideology in the Press. – L.; N.Y.: Routledge, 1991. – 212 p.
19. Frau-Megs D. Civil Society's Involvement in the WSIS Process: Drafting the Alter-Agenda // Towards a Sustainable Information Society. – Bristol, 2006.
20. Hartley J. Understanding News. – L.: Routledge, 1995. – 140 p.
21. Laclau E. On Populist Reason. – L.; N.Y.: Verso, 2005. – 256 p.
22. Lewis P. Alternative media in a contemporary social and theoretical context. // Alternative Media: Linking Global and Local. – Paris: Unesco, 1993. – P. 15-25.
23. Murphy T.S., Smith D.W. What I Hear is Thinking Too: Deleuze and Guattari Go Pop. // ECHO: A Music-Centered Journal, 2001. – Vol. 3/1. – 232 p.
24. Sconce J. Haunted Media: Electronic Presence from Telegraphy to Television. – L.: Durham, 2000. – 140 p.
25. Spivak G.C. Discussion: Subaltern Studies: Deconstructing Historiography. // Subaltern Studies, 1985. – Vol. 4. – 254 p.
26. Spivak G.C. In Other World: Essays on Cultural Politics. – N.Y., 1987. – 930 p.

Sergii Bochulynskiy

Conceptual and empirical features of discursive construction of social reality

In article the analysis of theoretical concepts to interpretations of the category «discourse» is carried out, the methods of empirical research of social reality are considered. The features of application a discourse analysis for justification of the public phenomena and processes are defined; necessity and possibility of using sociological basis in discursive researches are studied.

Keywords: discourse, discourse analysis, case study, construction of social reality, concept, myth, ideology, stereotype, propaganda, manipulation, advertising, mass media, interdisciplinary.

Надійшла до редакції 11.02.2015 р.